

Prof. dr hab. Andrzej Piasecki
Instytut Politologii UP

Ocena osiągnięć naukowych, dydaktycznych i organizacyjnych
dr-a Ryszarda Michalaka
w związku z wnioskiem o nadanie stopnia doktora habilitowanego
w obszarze nauk społecznych, dyscyplina: nauki o polityce

Ocena osiągnięć naukowych

Podstawą oceny osiągnięć naukowych dra Ryszarda Michalaka jest monografia oraz artykuły opublikowane w czasopismach i pracach zbiorowych. Cechą tego dorobku jest spójność, koncentracja problemowa i konsekwentne umiejscowienie badań w tematyce odnoszącej się do polityki wyznaniowej. Początkowo były to studia o charakterze historycznym, z czasem (po uzyskaniu stopnia doktora nauk humanistycznych w 2001 roku) wyraźnie nabierające cech opracowań politologicznych, w których opis faktograficzny ma wtórne znaczenie wobec poszukiwań w obrębie m. in.: strategicznych założeń decydentów; mechanizmów polityki wyznaniowej – w kontekście teleologicznym, instytucjonalnym (decyzyjnym i kompetencyjnym) oraz systemowym; metod i technik realizacji polityki wyznaniowej; wszelkich uwarunkowań zewnętrznych polityki wyznaniowej; cech polityki wyznaniowej w odniesieniu do kryterium akceptacji lub kontestacji jej przedmiotu; zakresu programowego polityki wyznaniowej oraz konceptualizacji kategorii opisujących politykę wyznaniową. Widoczne są przy tym dwa szczegółowe kierunki zainteresowań Habilitanta. Są nimi: polityka wyznaniowa państwa polskiego oraz problematyka wyznaniowa Federacji Rosyjskiej. Mianownikiem tych badań jest polityka publiczna (polityka wyznaniowa jako jedna z jej składowych) i politologia

religii (studia w odniesieniu do zjawisk religijnych i politycznych uwzględniające wzajemne oddziaływanie tych czynników).

Ryszard Michalak reprezentuje interdyscyplinarną orientację metodologiczną i stosuje niejednorodne metody badawcze. Najpełniej uwidacznia się to w dziele wskazanym w autoreferacie jako główne osiągnięcie naukowe, tj. w monografii pt. *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989* (Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2014). W rozprawie tej sięgnął Autor przede wszystkim po metody badawcze stosowane w politologii (metoda analizy systemowej, metoda decyzyjna, analiza instytucjonalno-prawna), a kluczowe tezy wzmocnił – całkowicie zasadnie i udanie – przez odwołania do metodologii historii (metoda komparatystyczna), nauki o polityce publicznej (metoda ewaluacji jakościowej) i religiológii (metoda fenomenologiczna).

Monografia dotyczy szczegółowego sektora polityki publicznej państwa polskiego, tj. polityki wyznaniowej wobec mniejszości religijnych, w cezurach wyznaczonych przez rozpoczęcie pracy przez Departament Wyznaniowy Ministerstwa Administracji Publicznej (czerwiec 1945 roku) oraz przyjęcie ustawy sejmowej „O gwarancjach wolności sumienia i wyznania” i nowelizację Konstytucji (maj – grudzień 1989 roku). Pomimo historycznych cezur, praca nie ma charakteru historycznego opisu, lecz stanowi studium o charakterze interdyscyplinarnym, mieszczące się jednak przede wszystkim w obszarze nauk społecznych, w dyscyplinie nauki o polityce, a precyzyjnie – w specjalności polityki publicznej. Ryszard Michalak kwestionuje zresztą dosłowność cezur, skoro przekonuje (skutecznie), że wraz z nastaniem III Rzeczypospolitej kres dotychczasowej polityki wyznaniowej nastąpił jedynie w wymiarze formalnym, gdyż jej konsekwencje mają stały i silny wpływ na sytuację mniejszości religijnych także dzisiaj. Jednocześnie praca znajduje swoje miejsce w subdyscyplinie postulowanej – politologii religii, a w szczególności w jej kluczowym kierunku badawczym: stanowiska aktorów politycznych wobec religii i organizacji religijnych. Wiele elementów zawartych w monografii ma ponadto charakter studiów ustrojoznawczych, w rozumieniu wiedzy o strukturze organizacyjnej aparatu państwa.

Praca składa się ze wstępu (tu zawarte zostały obszerne i poprawnie omówione kwestie metodologiczne, w tym terminologiczne), ośmiu rozdziałów i zakończenia. Struktura ma układ problemowy, wyznaczony – co jest w pełni trafnym zabiegiem – przez kryteria: charakteru polityki wyznaniowej (polityka likwidacyjna, polityka reglamentacyjna), jej uwarunkowań (kwestie ideologiczne, sprzężenia z polityką narodowościową, zależność od polityki zagranicznej i geopolitycznego umiejscowienia państwa polskiego), hierarchii spraw określonych przez decydentów politycznych (polityka pierwszego i drugiego planu) oraz szczegółowych rozwiązań (determinanty doktrynalne i teologiczne, propaganda propaństwowa i antyrzymsko-katolicka). Podstawę źródłową stanowią bogate archiwalia (przede wszystkim materiały Archiwum Akt Nowych, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej i pięciu archiwów regionalnych) oraz prasa (ponad czterdzieści tytułów) – tak proveniencji państwowej, jak i konfesyjnej. Ich analiza przeprowadzona została na wysokim poziomie, odpowiadającym politologicznym standardom krytyki źródeł. Autor wykorzystał bogatą, wręcz kompletną, literaturę przedmiotu (polską, anglo- i niemieckojęzyczną) autorstwa: historyków, politologów, prawników, geografów, religioznawców, socjologów i teologów. Odniesienia Habilitanta do tych prac mają często charakter polemiczny, co jest dodatkowym walorem monografii, ponieważ wiele sądów i opinii zawartych w piśmiennictwie dotyczącym polityki wyznaniowej realizowanej przed 1989 roku było zwyczajnie nieuprawnionych, potocznych, stereotypowych, najczęściej także dalekich od wnikliwych badań naukowych. Innym jej atutem jest język: przejrzysta i komunikatywna narracja pozostająca jednocześnie w zgodzie z naukową, specjalistyczną terminologią. Do tej ostatniej wnosi zresztą Autor nowe elementy, jak choćby definicję „polityki wyznaniowej” czy też modelowe określenie relacji państwo – organizacje religijne jako „pozorowaną neutralność światopoglądową”. Habilitant poprawnie używa kategorii politologicznych, a jednocześnie unika kolokwializmów, zwrotów potocznych i publicystycznych. Odnotować trzeba także naukowy obiektywizm rozważań. Tej ostatniej ocenie nie przeczą wyraziste i kontrowersyjne niekiedy sądy, o czym będzie niżej.

Problemy, pytania badawcze i hipotezy sformułowane przez Ryszarda Michalaka we wstępie pracy, znajdują odzwierciedlenie w treści i podsumowaniu monografii. Główna teza rozprawy głosząca, iż polityka wyznaniowa w Polsce lat 1945-1989 wobec mniejszości religijnych była polityką „intencjonalnie i koncepcyjnie likwidacyjną, a w praktyce selektywnie likwidacyjną i przeważnie reglamentacyjną”, została w przekonujący, rzetelny i logiczny sposób udowodniona. Intencją i strategicznym celem władz partyjno-państwowych była – jak dowodzi Habilitant – likwidacja wszystkich organizacji religijnych i całkowity zanik życia religijnego. Polityka selektywnie likwidacyjna oznaczała konsekwentnie represyjne działania wobec dwóch związków wyznaniowych (Świadkowie Jehowy, Kościół Greckokatolicki) w latach 1945-1989 i wobec czterech innych (Kościół Metodystyczny, Kościół Polskokatolicki, Zjednoczony Kościół Ewangeliczny, Unia Zborów Adwentystów Dnia Siódmego) w latach 1945-1956. Polityką reglamentacyjną przez cały okres Polski Ludowej objęta była większość związków wyznaniowych. Po 1956 roku dołączyły do tego grona cztery uprzednio przeznaczone do likwidacji. Głównym środkiem wiodącym do osiągnięcia celów polityki wyznaniowej wobec mniejszości religijnych była obsada kierowniczych stanowisk w związkach wyznaniowych (strategicznie najważniejsze dla rządzących były struktury władzy w Polskim Autokefalicznym Kościele Prawosławnym i w Kościele Ewangelicko-Augsburskim), a podstawowym przeznaczeniem organizacji religijnych stało się ich propagandowe zaangażowanie o charakterze propaństwowym (w wymiarze krajowym i międzynarodowym) oraz antyrzymskokatolickim. Habilitant udowadnia również, iż częstą metodą wykorzystywaną przez decydentów było antagonizowanie podmiotów konfesyjnych („divide et impera”) w obrębie związków wyznaniowych nierzymskokatolickich (szczególnie w relacjach: prawosławni – grekokatolicy, luteranie – metodyści, świadkowie Jehowy – badacze Pisma Świętego i epifaniści).

Wysoko należy ocenić to, iż poziom dogłębnej inwigilacji życia religijnego dokonywanej przez ośrodki władzy zobrazował Autor omawianej monografii nie tylko w oparciu o egzemplifikacje największych Kościołów chrześcijańskich, ale również na podstawie spraw dotyczących związków wyznaniowych spoza tego nurtu religijnego

(Karaimski Związek Religijny, Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego) oraz wspólnot religijnych „drugiego planu” (m. in.: muzułmanie, darbyści, neoirwingianie, „prostacy”, mormoni, starokatolicy, staroobrzędowcy, kwakrzy, wspólnoty tradycji buddyjskiej i hinduistycznej). Dzięki temu właśnie zabiegowi można mówić o podmiotowej kompletności badań.

Odnosząc się do kwestii analizy systemowej i decyzyjnej, skutecznie dowodzi Ryszard Michalak, że najważniejszym ośrodkiem polityki wyznaniowej wobec wyznań mniejszościowych był Urząd do Spraw Wyznań. Katalog szczegółowych argumentów towarzyszących uzasadnieniu tej tezy uznać można za odkrycie naukowe, ponieważ w ten sposób wprowadzone zostały do literatury przedmiotu całkowicie nowe ustalenia dotyczące miejsca i znaczenia tejże instytucji, a w szczególności jej III Wydziału, w systemie władzy w odniesieniu do spraw wyznaniowych.

Pewne kontrowersje wzbudzać mogą kategoryczne opinie Ryszarda Michalaka na temat ról, jakie spełniały frakcje i inne grupy wewnątrz związków wyznaniowych lub w obrębie środowisk narodowo-religijnych. Dotyczy to dychotomii ról w zestawieniach np.: frakcja Szerudy – frakcja Michelisa oraz frakcja Gastpary'ego – frakcja Wantuły (Kościół Ewangelicko-Augsburski), „konserwatyści” – „pastorzy demokracji” (Kościół Metodystyczny), „starzy” – „młodzi” oraz frakcja „ukraińska” – frakcja „polsko-ruska” (Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny), grupa Czerskiego – grupa Krakiewicza (Zjednoczony Kościół Ewangeliczny), frakcja Kulaka – frakcja Stekli (Unia Zborów Adwentystów Dnia Siódmego), stronnicy Zajązkowskiego – stronnicy Abkowicza (Karaimski Związek Religijny) oraz Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego – Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów (jedyne instytucje społeczności żydowskiej w Polsce Ludowej). Konwencja rozprawy politologicznej wymaga modelowego, opartego na politycznych kryteriach, określenia zbiorów podmiotowych. Zadanie to Habilitant wypełnił poprawnie, jednakże różne jest natężenie „polityczności” jako źródła wyłonienia tychże zbiorów oraz różny poziom „polityczności” w postawach prezentowanych przez przedstawicieli konkretnych frakcji i środowisk. Rację ma naturalnie Ryszard Michalak widząc w każdym z tych przypadków polityczne uwarunkowania

zaistniałych podziałów, lecz model przyjęty przez niego wymagał raczej doprecyzowania, uwzględniającego osobno: „polityczny determinizm” i „polityczny wpływ”. Nie jest to zarzut, co raczej wskazanie dodatkowej możliwości, która przyniosłaby jeszcze większą przejrzystość w określaniu modelu polityki wyznaniowej.

Całościowo rozprawa autorstwa Ryszarda Michalaka stanowi oryginalne, nowatorskie i cenne rozwiązanie problemu naukowego, odsłaniające w perspektywie interdyscyplinarnej zawile mechanizmy polityki wyznaniowej państwa polskiego w latach 1945-1989. Potrzeba powstania takiego dzieła istniała od wielu lat, szczególnie od czasu, gdy ukazały się (początek pierwszej dekady XXI wieku) studia z zakresu polityki wyznaniowej tego samego okresu wobec Kościoła Rzymskokatolickiego. Wraz z pracą Ryszarda Michalaka obraz polityki wyznaniowej Polski Ludowej, jako całości spraw składających się na jej treść, uzyskał pełną postać. Warto podkreślić, że Habilitant konsekwentnie przez wiele lat poznawał szczegółowe zagadnienia tematyczne, doskonalił warsztat badawczy oraz pisarski i w efekcie tego stworzył dojrzałe dzieło, na podstawie którego zasadnie poddał się procedurze weryfikacji w postępowaniu awansowym. Drogę do realizacji tego celu dokumentują artykuły, w których testował on kluczowe – z punktu widzenia docelowego kształtu monografii – hipotezy. Do bezpośredniej oceny zaproponował w tym nurcie tematycznym cztery artykuły, jednakże z powodzeniem mógł załączyć kilkanaście innych, równie wartościowych. Należy zauważyć, że studia opublikowane w pracach zbiorowych redagowane były w większości przez uznanych specjalistów w zakresie spraw wyznaniowych, a artykuły zamieszczane w czasopiśmie dotyczą renomowanych tytułów, notowanych w międzynarodowych bazach publikacji naukowych. O wysokim poziomie specjalizacji Habilitanta w zakresie polityki wyznaniowej świadczą również recenzje jego autorstwa poświęcone rozprawom innych badaczy. Wszystkie artykuły wraz z monografią stanowią znaczny wkład jakościowy Ryszarda Michalaka w studia nad polityką wyznaniową jako składową polityki publicznej, a przez to w rozwój nauki o polityce.

Nie bez znaczenia dla procesu przenikania treści naukowych do obiegu naukowego i adaptacji nowych treści w środowisku naukowym jest również miejsce publikacji. Pozytywnie należy zatem ocenić to, że w całym okresie ścieżki naukowej Habilitant dbał o to, by rezultaty jego pracy badawczej znane były nie tylko w Zielonej Górze, lecz także w Olsztynie, Siedlcach, Toruniu, Katowicach, Szczecinie, Poznaniu, Wrocławiu, Łodzi, Warszawie czy w Krakowie. Przyniosło to przełożenie na liczne cytowania opracowań autorstwa Ryszarda Michalaka i zawiązanie przez niego bezpośrednich kontaktów z badaczami z tychże ośrodków nauki. Konsekwencją tego jest również aktualny udział Habilitanta w Centralnym Projekcie Naukowym Instytutu Pamięci Narodowej. Pewnym mankamentem jest natomiast brak jego porównywalnie efektywnych inicjatyw w kierunku współpracy z badaczami polityki wyznaniowej z ośrodków zagranicznych, przez których jest przecież cytowany. Działania w tym zakresie Ryszard Michalak podjął na poziomie konsultacji dopiero niedawno. Plan międzynarodowego projektu, jaki zapowiedział w autoreferacie, brzmi racjonalnie i obiecująco.

Zainteresowania Habilitanta dotyczą równolegle problematyki religijnych uwarunkowań zjawisk politycznych, egzemplifikowanych przede wszystkim realiami współczesnej Rosji, w tym sprawami z zakresu polityki wyznaniowej tego państwa. Liczba publikacji w tym obszarze nie jest tak liczna, co liczba publikacji odnoszących się do polskiej polityki wyznaniowej, jednakże ich wartość jest jakościowo zbliżona. Cechą tej grupy artykułów jest rzetelna analiza spraw z zakresu rosyjskiej polityki wyznaniowej oraz wypełnienie funkcji prognostycznej, charakterystycznej dla nauki o polityce, gdy jej pole badawcze stanowi niepewna teraźniejszość. Wprowadził przy tym Ryszard Michalak do obiegu naukowego i poddał wnikliwej analizie jeden z najważniejszych dokumentów określających pryncypia polityki wyznaniowej Rosji. Równie ważne są studia nad znaczeniem czynników religijnych wyrastających z doktryn prawosławia i islamu, wpływających na efekt antagonizowania się różnych środowisk społecznych i politycznych w Rosji. Duże znaczenie ma to, iż wyniki badań w tym zakresie opublikował Habilitant w prestiżowych miejscach: w Polsce w

toruńskim „Athenaeum”, a w języku angielskim w sztokholmskim wydawnictwie Akkson.

W dorobku Ryszarda Michalaka wyróżnić należy także pracę zbiorową pod jego redakcją naukową pt. *Religijne determinanty polityki* (Zielona Góra 2014). Poza umiejętnością powołania zespołu naukowego, czy umiejętnością tworzenia logicznej struktury tego typu pracy, w przekonujący sposób sformułował Habilitant w jej wstępie argumentację na rzecz zasadności uwzględniania politologii religii jako subdyscypliny nauki o polityce. W tym nurcie powinien on kontynuować dotychczasowe badania, co zresztą zapowiada w autoreferacie.

Ocena osiągnięć dydaktycznych i organizacyjnych

Habilitant jest doświadczonym i uznanym dydaktykiem. Przed rozpoczęciem pracy uzyskał na Uniwersytecie Wrocławskim wyższe wykształcenie w specjalizacji nauczycielskiej, a po studiach pracował jako nauczyciel i wychowawca w szkole podstawowej. Swoją karierę nauczyciela akademickiego związał z Instytutem Politologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Przez pięć lat pracował równolegle w Instytucie Politologii i Instytucie Społeczno-Prawnym Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Wałbrzychu. Zajęcia ze studentami politologii prowadzi od 1997 roku. Dotyczą one tematyki: politologii religii („Religijne determinanty polityki”, „Radykalizm islamski”, „Fundamentalizmy religijne”), religioznawstwa („Religie Świata”, „Kościoły i związki wyznaniowe w Polsce”) i najnowszej historii politycznej („Historia powszechna XX wieku”, „Najnowsza historia polityczna Polski”). Największe osiągnięcia dydaktyczne odniósł prowadząc seminaria dyplomowe (od 2006 roku seminaria licencjackie i od 2009 roku seminaria magisterskie), osadzone tematycznie w obszarze jego zainteresowań i kompetencji naukowych, tj. problematyce polityki wyznaniowej oraz politologii religii. Dotychczas Habilitant wypromował 32 magistrów politologii oraz 140 licencjatów politologii. Od 2002 roku napisał też ponad 300 recenzji prac magisterskich i licencjackich w zakresie politologii.

Ryszard Michalak od dwunastu lat jest opiekunem prężnie działającego Koła Naukowego Unii Debat Oksfordzkich na Uniwersytecie Zielonogórskim. Koło to zorganizowało liczne warsztaty, spotkania z politykami, debaty z udziałem polityków, a także konferencje naukowe (m. in. wspólnie z międzynarodową organizacją Open Doors na temat „Prześladowań z powodów religijnych we współczesnym świecie” – referaty zostały opublikowane w periodyku „Młody Politolog”). Habilitant był wielokrotnie wyróżniony przez studentów, otrzymując nominacje i trzy tytuły „Belfra Roku” Uniwersytetu Zielonogórskiego. Jego praca dydaktyczna została również doceniona stosowną nagrodą przez Rektora Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Wałbrzychu. Trwałym efektem realizowanych przez Habilitanta zadań dydaktycznych są także cztery obszerne publikacje o takim charakterze.

Osiągnięcia Ryszarda Michalaka na polu dydaktycznym, a jednocześnie organizacyjnym ściśle związane są z pełnioną przez niego przez sześć lat funkcją zastępcy dyrektora Instytutu Politologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. W tymże Instytucie Habilitant był przez dziesięć lat członkiem Rady, a przez osiem lat wchodził w skład Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Zielonogórskiego. Był ponadto elektorem w Uniwersytecie Zielonogórskim i w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Wałbrzychu. W tej ostatniej pełnił także funkcję zastępcy przewodniczącego Odwoławczej Uczelnianej Komisji Dyscyplinarnej.

Wśród dokumentów poświadczających sukcesy Habilitanta, a dołączonych do postępowania habilitacyjnego, szczególne miejsce zajmują dyplomy przyznane Ryszardowi Michalakowi przez organizatorów Ogólnopolskiej Olimpiady Wiedzy o Unii Europejskiej dla uczniów szkół średnich oraz Ogólnopolskiego Konkursu Wiedzy o Republice Federalnej Niemiec dla uczniów szkół średnich, w związku z pełnioną przez niego funkcją sekretarza w Okręgu Lubuskim. Działania na rzecz popularyzacji nauki realizował ponadto Habilitant przez wypowiedzi w mediach i poprzez publikacje popularno-naukowe. Przez blisko sześć lat dzielił się również specjalistyczną wiedzą w zakresie spraw wyznaniowych jako ekspert w komisji działającej przy marszałku województwa lubuskiego. Jest on także – by wymienić inne najważniejsze obszary aktywności – redaktorem tematycznym czasopisma naukowego „Przegląd

Narodowościowy – Review of Nationalities”, recenzentem artykułów naukowych nadsyłanych do „Rocznika Prawosławnej Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej”, a także członkiem Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych.

Opinia końcowa

W wynikach badań prowadzonych i opublikowanych przez Ryszarda Michalaka po uzyskaniu stopnia doktora, a w szczególności w monografii pt. *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989*, **widoczny jest znaczny wkład Habilitanta w rozwój dyscypliny nauki o polityce, a on sam wykazuje się istotną aktywnością naukową.** Spełniony jest zatem wymóg określony art. 16 ust. 1 ustawy (Dz. U. Nr 65, poz. 595 z późn. zm.) z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki. Pozytywną ocenę w zakresie osiągnięć naukowych wzmacniają sukcesy Habilitanta w obszarach dydaktycznym i organizacyjnym na gruncie spraw odnoszących się do nauki o polityce. Uwzględniając wszystkie trzy elementy oceny, **zdecydowanie opowiadam się za nadaniem dr-owi Ryszardowi Michalakowi stopnia doktora habilitowanego w obszarze nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce.**

Andrzej Dzięciel
Wrocław, 4 grudnia 2014